

DOI: 10.24425/rhpp.2020.134437

Jolanta CHWASTYK-
-KOWALCZYK**Edukacja zdrowotna w prasie
zdrojowej [na marginesie książki
Renaty Bednarz-Grzybek,
*Wychowanie zdrowotne w polsko-
języcznych czasopismach
uzdrowiskowych (1844–1914)*]***Health education in magazines for spa guests.**A Review of Renata Bednarz-Grzybek, Wychowanie
zdrowotne w polskojęzycznych czasopismach uzdro-
wiskowych (1844–1914) [Health Education in Polish
Language Magazines for Spa Guests, 1844–1914]*

Zawsze z dużym zainteresowaniem czytam publikacje autorów reprezentujących dyscypliny spoza medioznawstwa, którzy w swoich badaniach wykorzystali czasopisma jako jedno z zasadniczych źródeł. Pod koniec grudnia 2018 roku ukazała się w Lublinie nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (dostępna dla czytelników jednak była dopiero w połowie 2019 roku) interdyscyplinarna publikacja z zakresu pedagogiki i prasoznawstwa, napisana przez historyka wychowania Renatę Bednarz-Grzybek pt. *Wychowanie zdrowotne w polskojęzycznych czasopismach uzdrowiskowych (1844–1914)*¹.

Ta książka-cegła mogłaby być z powodzeniem podzielona na dwie części, z których każda spełniłaby charakter naukowej, jednak zamysł autorki, by je zintegrować, opisywanym zjawiskom wyszedł zdecydowanie na dobre. Autorka dostrzegła w polskojęzycznej prasie uzdrowiskowej badanego okresu, czyli w latach 1844–1914, w jej nadrzędnej funkcji edukacyjnej, niebagatelne źródło dla eksploracji w zakresie pedagogiki, w tym pedagogiki społecznej, która obejmuje wychowanie zdrowotne. Ramy temporalne opisywanych zjawisk nie budzą zastrzeżeń. Rok 1844 wyznaczyła edycja pierwszego czasopisma o charakterze uzdrowiskowym, czyli „Ondyny Druskienickich Źródeł”, a 1914 — wybuch pierwszej wojny światowej, która przerwała wydawanie wielu omawianych w publikacji tytułów.

¹ R. Bednarz-Grzybek, *Wychowanie zdrowotne w polskojęzycznych czasopismach uzdrowiskowych (1844–1914)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018, ss. 764.

R. Bednarz-Grzybek cele pracy określiła dość szeroko, mianowicie zbadanie kwestii wychowania zdrowotnego w perspektywie doniesień polskojęzycznych tytułów prasowych niszy uzdrowiskowej edytowanych w trzech zaborach. Publikacja jest odpowiedzią na pytania, „w jaki sposób czasopisma przeznaczone dla potencjalnych kuracjuszy uzdrowiskowych i lekarzy zdrojowych upowszechniały wiedzę o chorobach i profilaktyce zdrowotnej, o dokonaniach medycyny oraz metodach leczenia w poszczególnych zakładach zdrojowych” (s. 7). Poprzez zawartość prasy uzdrowiskowej ukazała, w jaki sposób zostały potraktowane kwestie związane z popularyzacją zakładów leczniczych, ich specyfiką, procesem leczenia, stosowanymi środkami medycznymi, klimatycznymi, balneologicznymi, relacjami pacjentów z lekarzami zdrojowymi, organizacją dnia kuracjusza z uwzględnieniem jego czasu wolnego. Nie pominęła porad prasowych w zakresie dotyczącym profilaktyki zdrowia, w tym: aktywizacji ruchowej, sportu, turystyki i rekreacji, zorganizowanych form wypoczynku dzieci i dorosłych.

Ciekawe są rozważania terminologiczne Autorki, dotyczące choćby definicji uzdrowiska², opis różnorodności placówek uzdrowiskowych, ich rozmieszczenie geograficzne³. Publikacja obejmuje czas zaborów, a więc różne uwarunkowania prawne funkcjonowania prasy i uzdrowisk. R. Bednarz-Grzybek na użytek pracy sformułowała własną definicję „czasopisma uzdrowiskowego”. Terminem tym objęła periodyki balneologiczne o ściśle medycznym profilu, jak i popularną w XIX i XX wieku prasę zdrojową. Za najważniejsze kryterium klasyfikacji przyjęła zawartość treściową danego tytułu, na którą zwykle wskazywała deklaracja programowa redaktora i wydawcy, charakteryzująca profil pisma i jego potencjalnego odbiorcę. Wyjaśniła także, posiłkując się różnymi źródłami, co rozumie pod pojęciem „wychowanie”⁴.

Bardzo rzetelnie opisała stan badań i imponującą bazę źródłową. Autorka dotarła w wielu polskich bibliotekach do 33 tytułów polskojęzycznych czasopism uzdrowiskowych wraz z ich samoistnymi bądź niesamoistnymi dodatkami wydawniczymi. W sumie przebadła 1480 numerów periodyków z lat 1844–1914.

² J. Kita, *Zapomniane polskie uzdrowiska*, Łódź 2016; M. Zieleniewski, *Słownik bibliograficzno-balneologiczny zakładów polskich zdrojowo-kąpielowych, wodolecznicznych, klimatycznych, żętycznych, kumysowych i kefirowych*, Kraków 1889; A. Straburzyńska-Lupa, G. Straburzyński, *Fizjoterapia*, Warszawa 2006 i in.

³ J. Zanietowski, *Kilka uwag o systematyzacji naszych uzdrowisk i zdrojowisk oraz o analizie naszych wód*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego 1914, t. 3, s. 171–172; *Wczasy, uzdrowiska, turystyka. Ilustrowany przewodnik po wczasowiskach, zdrojowiskach, kąpieliskach morskich oraz stacjach klimatycznych, turystycznych i sportowych*, Poznań 1951; Ł. Kasza, *Buskie uzdrowisko w XIX i XX wieku: 1776–1916*, Busko-Zdrój 2016.

⁴ Np.: M. Nawrot-Borowska, A. Małek, *Wychowanie zdrowotne i higiena dzieci i młodzieży w świetle poradników dla rodziców z lat 1850–1970 — zarys problematyki*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2, s. 92–93; M. Baranowski, *Pedagogika do użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół ludowych*, Warszawa 1920; M. Demel, *Pedagogika zdrowia*, Warszawa 1980.

Składały się na nie 22 tytuły w zaborze austriackim⁵, 10 w Królestwie Polskim i na ziemiach zabranych⁶, jeden tytuł ukazywał się w zaborze pruskim (od 1871 r. niemieckim)⁷. Nie wiadomo dlaczego we *Wstępie* Autorka wymieniła tylko 16 tytułów, które edytowano w zaborze rosyjskim. To niedopatrzenie zostało naprawione w czytelnie opracowanym *Aneksie* (s. 721–736), gdzie mamy pełen wykaz i opis cech formalno-wydawniczych omawianych tytułów z podziałem na poszczególne zabory. Nieprawidłowo we *Wstępie* przypisano nieregularnik „Wodnik” wydawany w Tarnowie w 1914 roku do zaboru rosyjskiego. Błąd ten Autorka poprawiła w *Aneksie*, umieszczając pismo w zaborze austriackim. Lepiej także by było, gdyby badaczka, wymieniając poszczególne tytuły we *Wstępie*, uszeregowała je alfabetycznie, jak to uczyniła w *Aneksie*.

Autorka przebadła również jednodniówki ciechocińskie oraz sprawozdania ze zdrojowisk. W pracy wyraziła podziękowanie prasoznawcom, dzięki którym udało się zdobyć nieosiągalne rozproszone tytuły.

Renata Bednarz-Grzybek wykazała się znajomością stosownej literatury — różnorodnych materiałów archiwalnych, syntetycznych rozpraw na temat zagadnień teoretycznych związanych z przedmiotem badań, jego kontekstu historyczno-politycznego, monograficznych opracowań, artykułów naukowych, prasowych z periodyków ogólnoinformacyjnych i specjalistycznych oraz informacji pochodzących z pomocniczych źródeł informacyjnych, aktów prawnych, dokumentów opublikowanych, programów politycznych, statutów i protokołów organizacyjnych, jak również zamieszczonych w Internecie.

Jednak ujęcie tematu przez Autorkę jest pionierskie. Holistycznie segment prasy uzdrowiskowej nie był dotąd przedmiotem zainteresowania badaczy. Bednarz-Grzybek w swoim historyczno-pedagogicznym opracowaniu wykorzystała metody

⁵ W zaborze austriackim: „Gazeta Zakopiańska” (1893), „Giewont” (1902), krakowska „Krynica” (1873–1877), krynicka „Krynica” (1885–1895; 1901–1914), „Lista Gości w Zakopanem” (1890–1903), „Nasza Turystyka” (1913–1914), „Nasze Zdroje” (1910–1913), „Nasze Zdroje i Nasza Turystyka” (1914), „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego” (1905, 1909, 1914), „Przegląd Zdrojowo-Kąpielowy i Przewodnik Turystyczny” (1909–1914), „Przegląd Zdrojowy” (1902–1906), „Przegląd Zdrojowy i Turystyczny” (1907), „Przegląd Zdrojowy, Sportowy i Turystyczny” (1908), „Przewodnik Kąpielowy” (1904–1908), tarnowski „Wodnik” (1914), krakowskie „Zakopane” (1891), zakopiańskie „Zakopane” (1907), 2 zakopiańskie „Zakopane” (1908–1914), „Zakopianin” (1899), krakowskie „Zdrojowiska” (1872–1874), 2 krakowskie „Zdrojowiska” (1898), „Zdrojownictwo i Turystyka” (1914).

⁶ W zaborze rosyjskim: „Echa Zdrojowe” (1914), „Kurjer Ciechociński” (1908), „Kurjer Sezonowy Zakładu Kąpielowego w Busku” (1898–1904), „Letnisko” (1909), „Lista Gości Nałęczowskich” (1907–1912), „Nowiny Ciechocińskie” (1913–1914), „Ondyna Druskienickich Źródeł” (1844–1846), „Tydzień Ciechociński” (1912), „Wody Mineralne” (1875), „Źródł Ciechociński” (1907–1910).

⁷ W zaborze pruskim: „Copocka Gazetka Kąpielowa” (1897–1903).

badania właściwe dla nauk pedagogicznych⁸, historycznych⁹ i prasoznawczych¹⁰. I należy to przyznać, porusza się w nich z dużą sprawnością, co dobrze świadczy o jej warsztacie badawczym. Metody te pozytywnie wpłynęły na strukturę pracy, postawione hipotezy i pozwoliły odpowiedzieć na pytania badawcze.

W opracowaniu zastosowano układ problemowo-chronologiczny. Praca składa się z dwóch zasadniczych części. Pierwsza z nich zatytułowana *Charakterystyka polskojęzycznych czasopism uzdrowiskowych z lat 1844–1914 na ziemiach polskich pod zaborami* podzielona została na dwa rozdziały. Pierwszy — *Geneza i rozwój polskojęzycznych czasopism uzdrowiskowych* skupia się na politycznych uwarunkowaniach rozwoju tego segmentu pism, rozwoju czasopism medycznych jako źródła powstania prasy balneologicznej oraz prezentuje przegląd tytułów polskojęzycznych czasopism uzdrowiskowych. Rozdział drugi *Specyfika polskojęzycznych czasopism uzdrowiskowych* jest opisem formalno-wydawniczym poszczególnych tytułów, gdzie odnajdziemy twórców, redaktorów, warunki wydawnicze, drukarnie, tematykę podejmowaną na ich łamach, szatę graficzną, stałe rubryki, dodatki, numery specjalne, ilustracje, ogłoszenia i reklamy, sposoby pozyskiwania abonentów, formy prenumeraty, kolportaż, nakłady i ceny.

Część druga pt. *Popularyzacja wychowania zdrowotnego w polskojęzycznych czasopismach uzdrowiskowych* składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy — *Informowanie o funkcjonowaniu uzdrowisk na ziemiach polskich pod zaborami* analizuje historię i specyfikę uzdrowisk, trudności w ich funkcjonowaniu, opisuje specyfikę zawodu lekarza zdrojowego oraz kompendium wiedzy kuracjusza. Rozdział drugi zatytułowany *Propagowanie zdrowego stylu życia* omawia higienę i jej wpływ na jakość życia, rolę sportu, turystyki i rekreacji, jak również zorganizowane formy wypoczynku dla dzieci i dorosłych. *Zalecenia w zakresie wychowania zdrowotnego* są przedmiotem rozważań rozdziału trzeciego. Szczegółowo Autorka wyodrębniła profilaktykę i leczenie chorób, polecane zakłady lecznicze, rolę klimatu w procesie przywracania zdrowia oraz balneologię jako metodę leczniczą.

⁸ Np.: M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2003; W. Jamrożek, *Źródła w badaniach historyka wychowania dziejów najnowszych (Wybrane problemy)*, [w:] *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2003, s. 163–170; S. Pałka, *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1998; G. Karolewicz, *Potrzeba badań nad biografistyką pedagogiczną*, Lublin 2002 i in.

⁹ Np.: J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984; *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Kraków 1994; W. Szulakiewicz, *Myśl pedagogiczna jako przedmiot badań historiografii edukacyjnej*, „Chowanna” 1999, t. 2; też, *Badania biograficzne. Studia źródłowe i bibliograficzne*, Toruń 2015; *Orientacje i kierunki badań historyczno-pedagogicznych*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013 i in.

¹⁰ Np.: W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983; S. Pamuła, *Metoda analizy zawartości prasy i jej zastosowanie w wybranych tygodnikach*, Częstochowa 1996; M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza zawartości mediów dla studentów. Wersja 1.1.*, Kraków 2004.

Publikację wieńczy *Zakończenie*, imponująca *Bibliografia* — z czytelnym podziałem na *Źródła*, w tym: źródła drukowane, źródła archiwalne; opracowania; netografię. Kolejno: *Wykaz skrótów*, *Spis tabel*, *Aneks*¹¹, *Indeks osób*.

Badania Renaty Bednarz-Grzybek wykazały, że polskojęzyczna prasa uzdrowiskowa miała najszerszą reprezentację w zaborze austriackim, w którym edytowano 22 tytuły — w Cieszynie, Czerniowcach, Krakowie, Krynicy, Lwowie, Tarnowie, Zakopanem. Słabiej widoczna jest prasa zaboru rosyjskiego — 10 tytułów wydawanych w Busku-Zdroju, Ciechocinku, Grodnie, Lublinie, Warszawie, Włocławku. Symbolicznie z terenu Prus odnotowano jeden tytuł, który ukazywał się w Grudziądzu. Należy nadmienić, że jako pierwszy „Copocką Gazetkę Kąpielową” opisał Andrzej Romanow¹². Te dysproporcje przełożyły się na tematykę podejmowaną na łamach tych czasopism.

Uzdrowiskowe tytuły w zaborze austriackim zajmowały się historią miejscowości uzdrowiskowych, tradycją balneologii w danym regionie, specyfiką właściwości leczniczych występujących tam źródeł naturalnych i ich zastosowaniem leczniczym. Opisywano w nich różnorodne możliwości spędzania wolnego czasu, trasy wycieczek, szczegółowy rozkład dnia kuracjusza, a także biografie zasłużonych dla rozwoju wodolecznictwa lekarzy, organizacje i instytucje promujące zdrowy styl życia, zawody sportowe, wycieczki krajoznawcze, wyjazdy letniskowe. Czytelników zapoznawano z najnowszymi osiągnięciami medycyny, stosowanymi środkami terapeutycznymi. Doniesienia te dotyczyły nie tylko terenu Galicji, ale również innych zaborów. Ten segment prasy w Królestwie Polskim i ziemiach zabranych skupiał się na uzdrowiskach funkcjonujących na terenie własnego zaboru, jedynie czasami wspominając o największych zakładach przyrodolecznictwa w Galicji, czyli o Zakopanem i Krynicy. W zaborze pruskim „Copocka Gazetka Kąpielowa” zamieszczała listy gości kąpielowych, taksy kuracyjne, organizację i rodzaje zabiegów kąpielowych. Jednak odnajdujemy w niej także artykuły na temat prześladowań Polaków w zakładzie leczniczym pod Obornikami w Poznańskim, gdzie w 1911 r. leczyło się m.in. 50 kuracjuszy Polaków, którym zabroniono czytać polską prasę, zastępując ją niemiecką. Relacjonowano również walkę o polską ziemię, apelowano, by jej nie sprzedawać Niemcom, by nie dopuszczać do wynaradawiania dzieci, ucząc je historii polskiej.

„Podobnie rozkładało się relacjonowane na łamach polskojęzycznej prasy uzdrowiskowej zaangażowanie działaczy społecznych, lekarzy zdrojowych, społeczników i publicystów” (s. 662). W Galicji pracowali oni aktywnie na rzecz rozwoju polskiego przemysłu zdrojowego, poprzez artykuły, wskazywanie potencjalnych dróg rozwoju i konieczność dokonywania zmian, podając sprawdzone wzorce do

¹¹ Sporządzony na podstawie pomysłu J. Chwastyk-Kowalczyk, „*Bluszcz*” w latach 1918–1939. *Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury*, Kielce 2003, *Aneks*, s. 355–374.

¹² A. Romanow, *Notatka o „Copockiej Gazetce Kąpielowej”*, „*Rocznik Sopocki*” 1978.

naśladowania. Na łamach tej prasy w zaborze austriackim odbywała się rzetelna dyskusja na temat roli uzdrowisk w zakresie edukacji zdrowotnej i obowiązków społecznych lekarzy zdrojowych. Działalność oświatowa była wszechobecna i najsilniej promowana przez prasę. Pojawiały się często krytyczne artykuły, piętnujące zaniedbania i błędy popełniane przez władze autonomii wobec uzdrowisk galicyjskich. Propagowano wzorce zagraniczne oraz z terenu Królestwa Polskiego, gdzie rozwijała się pozytywistyczna praca u podstaw. Wolność słowa sprzyjała tej swobodnej dyskusji. Dławiona cenzurą prasa zaboru rosyjskiego także starała się promować działania lokalnych aktywistów społecznych, szczególnie organizatorów letniego wypoczynku, w tym leczniczego. Ta tematyka nie występowała w „Cpockiej Gazetce Kąpielowej”.

Badania wykazały, że to środowiska lekarskie oraz instytucje zajmujące się najszerszej pojmowanymi problemami wychowania zdrowotnego społeczeństwa były zainteresowane wydawaniem tego rodzaju periodyków. Autorzy artykułów, najczęściej lekarze, opisywali choroby i metody ich zwalczania, dawali porady dotyczące higienicznego trybu życia, generalnie profilaktyki zdrowotnej. Zachęcali do uprawiania sportu, w tym wycynowego i turystyki, przechadzek, spacerów, różnorodnych zabaw i gier ruchowych. Autorka odnalazła treści poświęcone osiągnięciom medycyny, przeglądom urządzeń wykorzystywanych w balneologii.

W analizowanym materiale badaczka odnotowała również liczne publikacje dotyczące różnych fundacji zdrowotnych, jak przykładowo Fundacja im. hr. Lwa Tołstoja, która zapewniała rocznie 10 studentom bezpłatne utrzymanie i kąpiele, czy fundacja na rzecz wdów i sierot po lekarzach, którą powołała i finansowała lwowska fabryka sztucznych wód mineralnych. Ciekawe informacje ukazywały się na temat nagród branżowych, np. Nagrody im. Henryka Dobrzyckiego przyznawanej za najlepsze prace z dziedziny balneologii, balneoterapii i klimatologii. Na łamach tego segmentu czasopism rozpisywano konkursy dotyczące zdrojowisk i miejsc klimatycznych, na prace popularyzujące istotę i skutki leczenia uzdrowiskowego, na opis dobroczynnych właściwości wód leczniczych, na wyroby regionalne związane z wodolecznictwem.

Propagowano kursy kształceniowe z zakresu oświaty i edukacji oraz wystawy promujące zdrowy styl życia.

Czytelnikom przybliżano działalność i osiągnięcia oraz jubileusze wielkich społeczników i lekarzy zdrojowych: Maksymiliana Cerchy, Józefa Dietla, Henryka Dobrzyckiego, Henryka Ebersa, Franciszka Michalika, Stanisława Pareńskiego, Edwarda Sas-Korczyńskiego, Fryderyka Kazimierza Skobla, Bolesława Skórczewskiego, Michała Zieleniewskiego. Redakcje odnotowywały rocznice patriotyczne, a także rocznice powstania np. Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” we Lwowie, jubileusze założenia czasopism branżowych, jak np. przypadającą w 1911 r. 50. rocznicę „Przeglądu Lekarskiego” ukazującego się w Krakowie. Informowano o zjazdach lekarskich, balneologicznych i higienicznych.

Co ciekawe, polskojęzyczna prasa uzdrowiskowa badanego okresu zwalczała funkcjonujące w społeczeństwie uprzedzenia i propagowała rodzime zakłady przyrodolecznicze, by zapobiegać wyjazdom do zagranicznych wód. Odwoływano się do patriotyzmu potencjalnych kuracjuszy, zachęcano do korzystania z miejscowych ofert, by wesprzeć polskie uzdrowiska (choć pod zaborami). Zachęcano do turystyki od Bałtyku po Tatry, promując wszelkie rodzaje aktywności. Zalecano stosowanie zbilansowanej diety i właściwy styl ubierania się. Te apele do społeczeństwa polskiego nie zostały bez echa, bowiem dzięki prasie, m.in. odnotowano systematyczny napływ kuracjuszy do Krynicy, Szczawnicy, Zakopanego i Iwonicza.

Publikacja Renaty Bednarz-Grzybek jest starannie wydana, a drobne uchybienia i pomyłki przy tak obszernym dziele są nie do uniknięcia. Darujemy zatem Autorce błędnie podany we *Wstępie* tytuł czasopisma wydawanego w Lublinie w latach 1907?–1912 „Lista Gości w Nałęczowie”, a który dobrze został zapisany w *Aneksie* — „Lista Gości Nałęczowskich” (s. 734).

Zachęcam do zapoznania się z tą wielowątkową interdyscyplinarną publikacją. Jestem przekonana, że może zainteresować medioznawców, historyków, pedagogów, a także socjologów i politologów.